

БУГУНГИ АХБОРОТЛАШГАН ЦИВИЛИЗАЦИЯ КОНТЕКСТИДА ИНСОН МУАММОСИ (СУНЬИЙ ИНТЕЛЛЕКТ МАСАЛАСИ)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14543724>

Lalixon Muxamedjanova

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti
Ijtimoiy fanlar fakulteti Falsafa kafedrası professori, f.f.n
Lalixon@list.ru , lalixonm@gmail.com

Аннотация. Мазкур мақола ахборотлашган цивилизация шароитида инсоннинг асосий муаммоларини, хусусан, сунъий интеллект (СИ)нинг инсон ҳаётидаги ўрни ва унинг ижтимоий таъсирини ўрганишга бағишланган. Сунъий интеллект технологиялари Ўзбекистондаги турли соҳаларда тадбиқ этилиши давом этмоқда ва бу жараён янги имкониятларни очиб бериш билан бир қаторда, айрим муаммоларни ҳам келтириб чиқармоқда. Мақолада СИнинг таълим, иқтисодиёт ва ижтимоий соҳалардаги ролини таҳлил қилиш орқали унинг инсон манфаатларига қандай таъсир кўрсатиши мумкинлиги кўриб чиқилган. Ҳозирги ахборотлашган цивилизациянинг талаблари билан ҳамнафас бўлиш учун инсоннинг этик ва ижтимоий жавобгарлик масалаларига эътибор қаратиш зарурлиги таъкидланади.

Калит сўзлар: сунъий интеллект, ахборотлашган цивилизация, инсон муаммоси, Ўзбекистон, этика, таълим, иқтисодиёт, ижтимоий жавобгарлик.

КИРИШ

Ахборотлашган цивилизация даврида технологиялар, жумладан, сунъий интеллект тез суръатлар билан ривожланмоқда. Сунъий интеллект инсон ҳаётининг деярли барча соҳаларига таъсир ўтказаяётгани боис, бу борадаги илмий ва амалий тадқиқотлар кўплаб давлатларда муҳим аҳамият касб этмоқда. Ўзбекистон ҳам ахборот технологиялари соҳасидаги янги тенденцияларни жорий этишда фаол иштирок этмоқда. Мамлакатнинг миллий ривожланиш стратегияси доирасида сунъий интеллект технологияларини иқтисодиёт, таълим ва бошқа соҳаларда кенг қўламда қўллаш режалаштирилган.

Замонавий сунъий интеллект турли амалларни бажаришга мўлжалланган алгоритм ва дастурий тизимлардан иборат бўлиб, инсон онги бажариши мумкин бўлган бир қанча вазифаларни ахборот базасига киритилган маълумотлар асосида амалга оширади. Шунингдек, сунъий интеллект мураккаб таҳлиллар ва катта маълумотлар билан ишловчи дастурларни ўз ичига олиб,

мантиқли изчил мулоҳаза қилиш ҳамда тавсия бериш қобилиятига эга “ақлли” технология ҳисобланади. Мутахассислар томонидан сунъий интеллектга тўртинчи саноат инқилобининг асоси сифатида қаралмоқда. [1]

1. Сунъий интеллектнинг иқтисодиётга таъсири. Ўзбекистонда сунъий интеллектнинг иқтисодиётга кириб келиши турли соҳаларда, жумладан, саноат, қишлоқ хўжалиги, молия ва хизмат кўрсатиш соҳаларида автоматлаштириш жараёнларини кучайтирмоқда. Бу ўз навбатида ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга ва янги иш ўринлари яратишга ёрдам бермоқда. Шу билан бирга, айрим амалий жараёнларнинг автоматлашуви туфайли кадрлар ўринлари қисқариши мумкин. Бу ижтимоий адолат ва ижтимоий муҳофаза муаммоларини келтириб чиқариши эҳтимоли бор, шунинг учун давлат ва хусусий секторда бу жараёнлар билан боғлиқ хавф-хатарларни камайтиришга қаратилган чоралар кўрилиши зарур.

2. Таълим соҳасида сунъий интеллект. Таълим соҳасида сунъий интеллект технологияларини жорий этиш Ўзбекистонда янги имкониятларни яратаётган бўлса-да, ўқитувчи ва талаба ўртасидаги муносабатларга ҳам янги таъсир кўрсатмоқда. Масалан, индивидуал таълим платформалари ва автоматлаштирилган ўқитиш тизимлари ўқув жараёнини шахсийлаштиришга хизмат қилади. Лекин, бу жараёнларда инсон омилининг ёмонлашиши ва таълим жараёнида ахборот манипуляцияси муаммолари пайдо бўлиши мумкин. Сунъий интеллект асосидаги таълим воситаларининг фойдаланилишида етарли даражадаги ахборот хавфсизлиги ва ахборот сифатини таъминлаш муҳим ҳисобланади.

Сунъий интеллект бу борада бир қанча усулларни таклиф эта олади. Гарчи инсонлар томонидан баҳолашнинг ўрнини тўлиқ боса олмасада, сифат жиҳатидан унга яқинроқ бўла олади. Сунъий интеллект тизимларига асосланган «Ақлли мактаб» дастурий таъминоти ҳам мактабларда ўқитувчиларнинг вақтларини тежаш; қисқа фурсатда ўқувчилар, фанлар, мавзулар, синфлар кесимида таълимдаги бўшлиқларни аниқлаш; ўқувчиларнинг ақлий ва жисмоний ривожланишларини таҳлил қилиб бориш ва бошқа бир қанча имкониятларни яратиш мактаб бошқарувида енгилликлар бермоқда. Инсон хотираси мукамал эмас ва дастур ўқитувчилар, ота-оналарга ўқувчиларнинг таълимига оид маълумотларни эслатиб туради ва ҳатто дарсларда фаол иштирок этмаётган, ўзлаштириши пасайган ҳолатлар бўйича алоҳида огоҳлантиришлар беради. [2]

СИ дан фанда фойдаланиш, айниқса инсон, жамият ва биосферани ўрганиш билан боғлиқ бўлиб, СИ дан фойдаланиш чегаралари ва кўламини белгилайдиган ахлоқий ва ҳуқуқий муносабатларни шакллантиришни назарда

тутган ҳолда, априори тадқиқотларни гуманистик қўллаб-қувватлашни талаб қилади. СИни идрок этишимиздан қатъи назар-унинг "заиф" ёки “кучли” томонларини ахлоқий тамойиллар билан муносабатларни ўрнатиш СИ учун зарур асосга айланади. Ақл-идрок технологиялари, инсон ва табиий мавжудликни сақлашга, инсон ҳаётининг сифатини яхшилашга қаратилган сунъий интеллектнинг чекланишларини яратишдан иборат.

3. Сунъий интеллект ва инсон ҳуқуқлари масалалари. Сунъий интеллект технологияларининг ижтимоий ҳаётга таъсирида инсон ҳуқуқлари ва этика масалалари долзарб аҳамият касб этади. Масалан, шахсий маълумотларни сақлаш ва муҳофаза қилиш масаласи Ўзбекистонда янги қабул қилинган қонунлар ва стандартлар орқали тартибга солинаётган бўлса-да, СИ асосидаги маълумотлар тўплаш тизимлари орқали инсон шахсини кузатиш, манипуляция қилиш ва маълумотлардан нотўғри фойдаланиш ҳоллари кузатилиши мумкин. Бунинг олдини олиш учун Ўзбекистонда ахборот хавфсизлиги ва этика меъёрларини янада такомиллаштириш лозим.

Сунъий интеллект (СИ) фан ва таълим соҳаларида кенг қўлланилаётгани билан бирга, унинг ахлоқий назорати ва бошқарилиши муҳим масалалардан биридир. Лойиҳамиз мазкур муаммоларни ўрганишга қаратилган. Илм-фан ва таълимда ахлоқий сунъий интеллектни қўллаб-қувватлаш концепцияси истеъмолчиларнинг СИ тизимларига бўлган ишончини оширишга, уларнинг СИ фойдаланувчилари сифатида масъулиятини кучайтиришга, шунингдек, сунъий интеллектни ўргатиш учун барча даражадаги ишлаб чиқувчилар ва фойдаланувчилар ўртасида муносабатлар ва доимий ҳамкорликни ривожлантиришга қаратилган одамлар билан ўзаро муносабатларнинг ахлоқий тизимини яратишдан иборат.

Инсоният сунъий интеллект орқали ХХI аср глобал муаммоларига илм-фанда янги имкониятларни кашф этиши орқали ижобий ечимлар топиши билан бир қаторда ҳаёт тарзининг тиббиёт, таълим ва бошқа барча соҳаларида сифатли хизмат кўрсатиш имкониятларига эришади. Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 2020 йилнинг “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш” йили деб номланиши республикамызда рақамли иқтисодиётга ўтиш, ахборот технологияларни ва сунъий интеллектни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилаётганидан далолат беради. Албатта бу халқимиз манфаати йўлидаги ижобий инқилобий бурилишдир.[3]

СИнинг таълим жараёнида қўлланилиши талабаларнинг ўқишга бўлган қизиқишини ошириш ва индивидуал таълим усуллари ривожлантириш имкониятини беради. Бироқ, СИ дан фойдаланиш қатор муаммоларни, жумладан, СИ дан нотўғри ёки назоратсиз қўллаш, маълумотларнинг махфийлиги ва

тўғрилигини таъминлаш, ҳамда ахлоқий меъёрларга риоя қилишга оид муаммоларни келтириб чиқармоқда.

Сунъий интеллект ва ахлоқ. Сунъий интеллект (СИ) ва ахлоқ масаласи бугунги ахборотлашган цивилизация шароитида жуда долзарб ва мураккаб мавзулардан биридир. Сунъий интеллект инсон ҳаётининг турли жабҳаларига кириб келган сари, унинг фойдаланилиши, этика масалалари, жамиятга бўлган таъсири ва инсон ҳуқуқлари билан боғлиқ кўплаб саволлар туғилмоқда. Қуйида бу масалаларни кенгроқ ёритиб берамиз.

1. Сунъий интеллект ва ахлоқий жавобгарлик. Сунъий интеллект тизимлари инсоннинг қарор қабул қилиш жараёнларини автоматлаштиришга қодир, аммо бу қарорлар доимо ахлоқий жиҳатдан тўғри ва адолатли бўлиши керак. Масалан, тиббиётда сунъий интеллект асосидаги диагностика воситалари пациентларнинг ҳаётига таъсир этувчи қарорларни қабул қилади. Шу сабабли, ахлоқий жавобгарлик масаласи – яъни, сунъий интеллект тўғри қарор қабул қилишини кафолатлаш – ниҳоятда муҳимдир. Бироқ, ахлоқий қарор қабул қилишнинг қийинчиликлари бор: инсон ахлоқий меъёрлари ўзгарувчан ва турли маданиятларда фарқ қилади, сунъий интеллект эса мазкур қийматларни умумлаштиришда қийинчиликларга дуч келади.

2. Сунъий интеллект ва шахсий маълумотлар. Сунъий интеллект инсоннинг шахсий маълумотларини йиғиш, қайта ишлаш ва сақлашда кенг қўлланилади, бу эса ахлоқий муаммоларни келтириб чиқаради. Масалан, интернетдаги маълумотлар асосида шахсий ахборотларнинг сақланиши ва уларни турли ташкилотлар томонидан фойдаланилиши орқали инсон шахсий ҳаётига аралашиш хавфи пайдо бўлади. Бундай шароитда шахсий маълумотларни ҳимоя қилишга қаратилган ахлоқий ва ҳуқуқий меъёрларни аниқлаб олиш жуда муҳимдир.

3. Сунъий интеллект ва дискриминация. Сунъий интеллектга асосланган алгоритмлар кўпинча маълумотлар асосида ишлайди ва маълумотлардан келиб чиққан ҳолда қарор қабул қилади. Аммо бу маълумотлар инсоннинг ўзи томонидан тайёрлангани сабабли, уларда муайян дискриминация мавжуд бўлиши мумкин. Масалан, ишга олиш жараёнида сунъий интеллект айрим ижтимоий гуруҳларни дискриминация қилиши мумкин. Бу эса ахлоқий меъёрларга зид ҳисобланади. Шу боисдан, сунъий интеллект алгоритмларини дискриминациядан холи бўлишига эришиш ва уларни кенг жамият учун адолатли бўлишини таъминлаш зарур.

4. Сунъий интеллект ва инсон ҳуқуқлари. Сунъий интеллект инсон ҳуқуқлари билан боғлиқ кўплаб масалаларга ҳам таъсир кўрсатади. Масалан, баъзи давлатлар сунъий интеллектдан фуқароларни кузатиш ва мониторинг

қилиш мақсадида фойдаланишлари мумкин, бу эса инсоннинг шахсий ҳаётини бузади. Бундан ташқари, сунъий интеллектдан инсонларни манипуляция қилиш, масалан, янгиликлар ва ахборотни сунъий йўл билан тарқатиш орқали жамият фикрига таъсир ўтказишда ҳам фойдаланилиши мумкин. Бундай ҳолларда инсоннинг ахборот олиш эркинлиги ва фикрлар эркинлиги ҳуқуқлари бузилиши мумкин.

5. Ахлоқий қарорларнинг инсон ва сунъий интеллект ўртасида тақсимланиши. Сунъий интеллект кўп ҳолларда инсондан мустақил қарор қабул қиладиган даражага етиб келмоқда. Масалан, ўзини бошқарувчи автомобиллар йўлларда пайдо бўлмоқда ва улар айрим ҳолатларда тезкор ахлоқий қарорлар қабул қилиши керак бўлади. Шу боисдан, қарор қабул қилишдаги ахлоқий мезонларни белгилаш, айниқса, инсон ҳаёти ва хавфсизлигига бевосита таъсир қилувчи жараёнларда муҳим аҳамиятга эга. Бунда кимнинг жавобгар бўлишини – инсон ёки сунъий интеллект – аниқлаш керак. Қарор қабул қилиш жараёнида инсоннинг устуворлигини сақлаб қолиш ёки сунъий интеллектга аниқ ахлоқий меъёрларни ўргатиш масаласи кун тартибида турибди.

6. Ахлоқ ва қонунчиликнинг уйғунлашуви. Ахлоқий меъёрларни аниқлаш ва уларни сунъий интеллект ишлаб чиқариш ва қўллашда қонунчиликка айлантириш муҳимдир. Масалан, Европа Иттифоқи Сунъий Интеллект Қонуни (AI Act) ни тайёрламоқда, бу қонун сунъий интеллектни ишлаб чиқарувчилар ва уни амалда қўллашга жавобгар бўлган ташкилотлар учун қоидаларни белгилашга қаратилган. Ахлоқ ва қонунчилик уйғунлашуви сунъий интеллектдан фойдаланиш жараёнида инсон кадр-қиммати ва ҳуқуқларини ҳимоя қилишга ёрдам беради.

7. Ўзбекистонда сунъий интеллект ва ахлоқ масалалари. Ўзбекистон ҳам ахборот технологиялари соҳасида катта ислохотлар олиб бормоқда ва сунъий интеллектни қўллаш бўйича илк қадамларни ташламоқда. Мамлакат ахборот хавфсизлигини таъминлаш ва сунъий интеллектнинг ахлоқий жиҳатларини кўриб чиқишда халқаро тажрибадан фойдаланиши зарур. Шахсий маълумотларни муҳофаза қилиш, ахборот манипуляциясидан ҳимоя қилиш ва дискриминацияга йўл қўймаслик каби ахлоқий мезонларни жорий этиш муҳим аҳамият касб этади. Ўзбекистоннинг миллий ривожланиш дастурларида.

Сунъий интеллект ва ахлоқ масалалари ахборотлашган цивилизациянинг долзарб муаммоларидан бири бўлиб, технологиянинг жамиятга, инсон ҳуқуқларига ва шахсий ҳаётга таъсири ортиб бораётганини кўрсатади. Ахлоқий меъёрларга риоя қилиш, инсон кадр-қимматини сақлаш ва сунъий интеллект технологиясидан масъулиятли фойдаланиш зарурати халқаро ҳамжамият,

давлатлар ва технологик компаниялар олдида турган муҳим вазифалардан биридир. Сунъий интеллект ахлоқий принципларга асосланган ҳолда ривожланиши жамият учун устувор аҳамият касб этади, бу жараёнда инсон қадриятларини ҳимоя қилиш муҳимдир.

ХУЛОСА

Сунъий интеллектнинг ахборотлашган цивилизация шароитидаги роли ва ундан келиб чиқадиган ижтимоий муаммолар инсон ва технология муносабатларидаги мувозанатни таъминлашнинг муҳимлигини кўрсатмоқда. Ўзбекистон мисолида, сунъий интеллектдан фойдаланишнинг ижобий томонлари билан бир қаторда, ахборот хавфсизлиги, ижтимоий адолат ва инсон ҳуқуқларини муҳофаза қилиш масалаларига ҳам алоҳида эътибор қаратиш зарур. Шу боисдан, ахборотлашган цивилизациянинг асосий вазифаси инсон қадриятлари ва сунъий интеллект технологияларининг уйғунлашувига эришишдан иборатдир.

Адабиётлар

1. <https://strategy.uz/index.php?news=1198>. Фаррух Ҳакимов, “Тараққиёт стратегияси” маркази бўлим бошлиғи.
2. Таълим жараёнида сунъий интеллектдан фойдаланишнинг ўзига хос жиҳатлари. Қодиров Умарали Дўстқобилович, Қаршиев Жамшид Муроталиевич. <file:///C:/Users/User/Downloads/talim-zharayonida-suniy-intellekt-dan-foydalanishning-ziga-hos-zhi-atlari.pdf>
3. https://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/31_Berkinov_Qodirov.pdf. Беркинов Бозорбой Беркинович.